

SZEMLE

A MORALITÁS CENZUSAI

Kathrin Levitan 2011-ben megjelent könyvének (*A Cultural History of the British Census*) kifejező az alcíme: *Envisioning the Multitude in the Nineteenth Century*. Az amerikai *College of William and Mary*-ben modern brit történelmet tanító Levitan PhD-értekezésének könyv formában kiadott változata az 1801 óta tízévente megrendezett népszámlálások kulturális történetét írja le, és a censzusok köre szerveződő diskurzusokat veszi szemügyre, elsősorban a sokaság, a számokkal leírhatóság szempontjából. A vasárnap az ajtón kopogtató számlálóbiztos kérdőívvel olyan élmény volt ugyanis, amelyen minden brit állampolgár – majd később minden birodalmi lakos – osztozott, és ezzel ugyanahhoz a közösséghez tartozónak képzelhette magát, legyen akár a londoni City bankára vagy manchesteri munkás. Az ugyanahhoz a közösséghez, nemzethez tartozás azonban korántsem volt feszültségmentes. Az egyre nagyobb osztálykülönbségek, a mezőgazdasági országból ipari, kereskedő nemzetté váló Anglia több olyan problémát ismert fel – és számszerűsített a censzusok segítségével – a 19. században, amelyek a társadalom tagjaiban szorongást, félelmet idéztek elő, és amelyre a mai államok sem tudnak megnyugtató megoldást találni. Ezen problémák közt kiemelkedő jelentősége van a feleslegesnek ítélt csoportok kezelésére felmerült megoldási javaslatoknak, amelyek közt a moralitás növelése többek közt az oktatás révén központi helyet foglalt el.

A szorongás (*anxiety*) végigkísérte a Levitan által bemutatott 19. század első felében lebonyolított hat censzust. Az 1801 és 1861 közötti időszak kezdetén a napóleoni háborúk hatására más kérdések foglalkoztatták a közvéleményt, mint a Waterloo utáni angol társadalmat, amely a kontinentális Európához viszonyítva békében élt, így figyelmük a belpolitikai események felé fordulhatott. A változó bel- és külpolitikai helyzet következtében az egymást követő népszámlálások más és más problémákat emeltek ki számszerűsítve, a statisztikusok más és más társadalmi

kérdésekre igyekeztek választ adni. Az első népszámlálás nemcsak a háborúk okozta külpolitikai válságra, hanem az éhínség okozta belpolitikaira is válaszkíséret volt: a besorozható férfiak számán túl a mezőgazdasági termelő tevékenységet folytatók számát is igyekeztek felmérni. Az exponenciálisan növekvő lakosság malthusi rémálma az egyre kisebb arányban mezőgazdasági munkásokból álló Nagy-Britanniát egészen addig kísértette, amíg a kereskedelem fellendülésével biztossá nem vált, hogy a szigetország polgárai szorgalmas munkájukkal és kikezdetetlen erkölcsükkel nem fognak éhezni.

Levitan szerint az első népszámlálást tekinthetjük egy drámai krízisre adott specifikus válasznak, amelynek eredményességét mutatja, hogy az 1700-as évek közepének parlamenti vitáiban még elképzelhetetlen census – egy intrúzió a magánszférába az állam részéről, amire csak a kontinentális országok abszolutista fejedelmei vetemedhetnek – az 1800-as évek elejére elfogadottá vált Nagy-Britanniában is. Sőt, a 19. század második felére a censzusok ellenzőit a babonás tudatlanság képviselőivel azonosították, akik a társadalmi haladás útjában állnak. A népszámlálások azonban nemcsak a krízisek megoldásának kulcsaként jelentek meg a kor retorikájában: az azokat elemző statisztikai módszer a 19. század társadalomtudományi élvonalát képviselte, ráadásul az elsődleges rivális, Franciaország, már alkalmazta, ezért e tudományos lemaradás leküzdése elengedhetetlenné vált a britek számára.

A statisztika „a számokon keresztül a társadalmi tényekből statisztikai természetű pusztai tényeket volt képes létrehozni” (p. 3.; ford. NA), ezzel az addig anekdotaszerűen terjedő jelenségeket arányaiban volt képes megmutatni, és ezáltal magukra a vizsgált társadalmi csoportokra is meghatározó hatást gyakorolt. A népszámlálások előtt a magukat helyi közösségek tagjaiként azonosító angol lakosok a szomszéd megyékről szóló leírásokat ugyanolyan érdeklődéssel olvasták, mintha azok Indiáról szóltak volna. Levitan szerint a census – az eredményekre reflektáló nyomtatott sajtón keresztül – volt az az eszköz,

amelynek segítségével leghatásosabban tudták az elképzelt közösséghez tartozóként definiálni magukat a brit polgárok. Ennek következtében vált a manchesteri bérmunkás lakhatási körülménye és erkölcsi állapota „nemzeti” üggyé, amelyről országos napilapokban (pl. *Manchester Guardian*, *The Times*) cikkeztek. Így lett ugyanannak a közösségnek, a nemzetnek tagja a korábban egymásról mit sem tudó vidéki földbirtokos és városi gyármunkás.

Az érdekcsoportok szerveződését is megváltoztatta a census, mert amíg nem voltak tisztában az egyes érdekcsoportok nagyságukkal, addig a politikai reprezentáció alapja a hatalmi helyzet volt, nem pedig a csoport számokkal leírható mérete: a földtulajdonos nemesség a maga viszonylag kis arányával, de annál nagyobb politikai hatalmával ezért ellenezte az első censusokat. Konzervatívként továbbá tartottak a népszámlálások demokratizáló hatásától is, hiszen felismerték, hogy a sikeres csoportalkotás és ezzel az érdekképviselet és érdekérvényesítés megfelelő eszköze a hasonló tulajdonságok alapján szervezett, politikailag aktív csoport. Ugyanakkor osztották a statisztika támogatóinak véleményét, miszerint a társadalom akkor „jó”, ha azt bizonyos osztályok meghatározott, egészséges aránya alkotja. Ellenkező esetben „a társadalom nem faburkolatra hasonlít, ahol az alkotórészek mesterien illeszkednek, egymást támogatják, amelyen a járás könnyű és halk, hanem köves járdára, ahol az anyagok ideiglenesen vannak összetékolva, és amelyen zajos és nehézkes a haladás.” (p. 11.; ford. NA.) A nehezen járható köves járdákat pedig a városokban találjuk.

A viktoriánus kor ipari települései addig elképzelhetetlen mértékben vonzották a közlekedési vívmányoknak köszönhetően egyre mobilabb népeiséget: Manchester lakossága az egyik népszámlálásról a másikra megduplázódott. A hatalmas embertömeg egy új problémát is hozott magával, amelyet a vidéki, kisebb és zártabb közösségekhez szokott középosztály nem tudott folyamatos megfigyelése és kontrollja alatt tartani: ez a felesleges (*surplus*) ember. Levitan könyvének elméleti megalapozatlansága ezen a ponton a legszembetűnőbb, itt veszi el legjobban fókuszt. A sorok közül a szigorú Foucault-i paradigmától való távolodás képe sejlik elő: a szociális tudás Levitan szerint nem kizárólag a kontrollt és a hatalmat szolgálja. A fejezet sorai közt azonban nem találjuk ennek teoretikus alternatíváját.

A felesleges ember fogalma már a kezdetektől fogva több mint egyszerű numerikus koncepció: a politikai diskurzusban a szükségtelen (*redundant*) polgárok szinonimája, akiknek definiálása és újradefiniálása a korban folyamatos az aktuális munkaerő-piaci és belpolitikai események függvényében. A 19. századi kapitalista Anglia dichotómiája a hasznos-haszontalan, amelyet nemcsak az egyes osztályokra és csoportokra (pl. a középosztálybeli férjezetlen nőkre, akiket férfi rokonaik tartanak el, a munkanélküli városi szegényekre, az ír bevándorlókra), hanem az ember életének különböző szakaszaira is alkalmaztak: a tíz év alattiak és a hetven év felettiek a censusokban az ineffektív kategóriába kerültek, akiket el kell tartani. A magas gyermekhalandóság miatt – különösen a városokban tömörülő szegényebb bérmunkások közt, akik a társadalom egészséges arányait legjobban fenyegették, mivel a legnagyobb arányban növekedett létszámuk – a nemzet jelentős erőforrásait olyanokra fordította, akik sosem lesznek hasznos tagjai a társadalomnak. Ezek a feleslegesnek ítélt csoportok azonban nem csak a nemzet fejlődését akadályozták: a Nagy Francia Forradalom városi szegénye, a csöcseléktől való félelem folyamatos feszültséget szült a városi középosztályban.

E feszültségre folyamatosan reflektáltak a kor politikusai és publicistái a rendszeres censusok segítségével, pontos szám adatokkal szemléltetve a probléma akutságát. A redundáns osztályok és emberek számának, pontosabban az egész társadalomhoz és a hasznos osztályokhoz viszonyított arányának leírására a kor legmodernebb társadalomtudományi eszközét, a statisztikát használták fel. Sorra alakultak a statisztikai társaságok (*Manchester Statistical Society*, *Statistical Society of London*), tagjaik azonban nem hivatásos statisztikusok, hanem művelt, felvilágosodott értelmiségiek voltak: orvosok, tanárok, politikusok és papok. Különböző foglalkozásaik meghatározták feltett kérdéseiket: az orvosok a társadalom egészségi állapotával és a köztisztasággal, a tanárok az oktatási rendszerrel, a politikusok a migrációval, a papok pedig a vallásos étellel kapcsolatban folytatták vizsgálódásaikat. Érdeklődésük más volt, céljuk azonban közös: a lakosság moralitásának javítása és ezzel a társadalmi osztályok egészséges arányainak elérése, a felesleges emberek számának csökkentése.

A moralitás a viktoriánus Angliában komplex gyűjtőfogalom: magában foglalja az isko-

lázottságot, a műveltséget, a vallási és erkölcsi szokásokat, a köztisztaságot, a lakhatási körülményeket, valamint a házassági trendeket és a bevándorlók kérdését is. Ezek külön dimenziók ugyan, mégsem választhatók el egymástól. Ahhoz, hogy valaki a 19. századi Angliában a társadalom „hasznos” tagja lehessen, mindegyik szempontnak meg kell felelnie, élete morálisan elfogadható kell hogy legyen. A census ebben is szignifikáns változást hozott: az egyes emberek moralitásának összegzéséből a társadalom moralitása rajzolódott ki, amelynek állapota mindenkit egyenlően érint, így az erkölcsös élet javítása és fenntartása mindenki számára kulcsfontosságú.

A moralitás javítására tett javaslatok rendkívül sokfélék, noha különböző szerzők más-más aspektusait emelik ki. James Kay, a *Manchester Statistical Society* egyik orvos alapítójának könyve (*The moral and physical condition of the working-class employed in the cotton manufacture in Manchester*) Manchester városának 1830-as kolerajárványa kapcsán teszthez hasonlítja a társadalmat. A fizikai test betegsége ugyanaz, mint a társadalmi testben a forradalom. Az okok megegyeznek: túlszűfoltóság, csatornázottság hiánya, rossz táplálkozás. Megelőzésükhöz nem a munkások megszervezésére van szükség – mint azt Engels javasolja *A munkásosztály helyzete Angliában* című könyvében –, és nem is a szabad versenybe való állami beavatkozásra, hanem az iskolázottság elterjesztésére: az osztályok közti feszültség természetellenes állapotát csak a tudás által megszerezhető megértés és az azzal természetesen együtt járó szimpátia hozhatja meg. Az állam feladata a városi munkásság egészségügyi, nem pedig gazdasági körülményeibe beavatkozni.

William Farr orvos-statisztikus a lakhatási helyzet javítását emelte ki, mint a moralitás növelésének legfontosabb eszközét. Értelme szerint a megbetegedések legnagyobb része megelőzhető, ezzel növelhető a lakosság hasznosan töltött ideje és így a társadalmi hasznosság. Farr a népszámlálási adatok alapján pontosan kiszámolta az egyes foglalkozásokra és lakóhelyekre jellemző megbetegedési arányokat, és a betegebb városi körzeteket az egészségesebb vidéki körzetekkel hasonlította össze. Így jutott arra a következtetésre, hogy a betegség és a hasonló okok miatt kirobbanó forradalom nem a szegénységgel vagy az alacsonyabb életszínvonalal, hanem az emberek

egymáshoz való közelségével van összefüggésben. Az angol középosztályban a családtagok saját szobájukban éltek életüket, és csak bizonyos alkalmakkor gyűltek egy szobába, a férfiak és nők házasságkötésük után is külön szobában háltak. Ezzel szemben a munkáscsaládokban felnőttek és gyerekek gyakran egy ágyban alszanak, több család él ugyanabban a szobában, ahol nem ritkán háziállatot is tartanak – egy szokás, amit az ír bevándorlóktól tanultak.

A köztisztasági és lakhatási helyzet javítása mellett más megoldási javaslatok is születtek a moralitás és a felesleges emberek problémájára. Ezek az eugenikától, az emberi faj tervezett nemesítésétől, a saját jövedelemmel nem rendelkező, férjetlen nők szervezett és tömeges kolóniákra telepítésén keresztül a közoktatás bevezetéséig terjedtek. Ezen tervezetek célja Anglia nemcsak katonai és gazdasági, hanem „nemzeti” megerősítése, a háttérben pedig továbbra is az a feltételezés húzódott, hogy a jó társadalom a különböző osztályok egészséges arányú keverékéből áll. A javaslatok ellenzőinek és támogatóinak érvei az 1840-es évek közepétől egyértelműen a népszámlálások adataira támaszkodnak: a korábbi hatalmi érvelést teljes mértékben a számokra és a csoportnagyságra való hivatkozás váltotta fel. Maga Charles Dickens is, noha a népszámlálás hasznosságát megkérdőjelezte, tisztában volt a legfrissebb census eredményeivel, és hivatkozott rájuk.

A moralitás javítása, bármennyire hangsúlyozták is szükségességét, Levitan szerint elsősorban a mélyebb társadalmi problémák eltakarására szolgált. A politikai reprezentáció hiánya, az iskolázatlan és munkanélküli szegények növekvő száma, a munkások embertelen munkakörülményei helyett a városi lakosság tudatlansága, a vidékhez képest magasabb megbetegedési és bűnözési arányok, az amoralitás foglalkoztatták a kor politikusait és publicistáit, a népszámlálások ezeket a problémákat tették számszerűsíthetővé. A tízévente lebonyolított censusok hatására váltak a magukat helyi közösségükkel azonosító emberek ténylegesen Nagy-Britannia lakosaivá, és problémáik az egész Birodalom jövőjét meghatározó kérdésekké.

Kathrin Levitan könyve a több mint kétszáz éve rendszeresen megtartott népszámlálások rendkívül izgalmas, korai korszakát mutatja be, amelynek során a háztartások egyszerű megismeréséből a társadalomról a népszámlálás a censussá, azaz a komplex társadalmi

vállalkozássá vált, amelyet fűtött politikai és tudományos vita vett körül. Az 1801-es összeírást a túlnépesedéstől való félelem vette körül, ám 1853-ra a *Manchester Guardian* a piramisokhoz és a Kolossuszhoz hasonlította az újkori világ vívmányát, az angol népszámlálást. A kötet az osztályok közti nyílt háború pesszimizmusától a Brit Birodalom népességi növekedésének és gazdasági fejlődésének ünnepléséig vezet az olvasót, ezzel nem csak történészeknek és a viktoriánus kor Angliája iránt érdeklődőknek jelent értékes olvasmányt, hanem azoknak is, akik az oktatás szélesebb társadalmi összefüggéseit keresik.

(*Kathrin Levitan: A Cultural History of the British Census: Envisioning the Multitude in the Nineteenth Century. New York, Palgrave Macmillan, 2011. 272 p.*)

Nógrádi András



VILÁGSTATISZTIKAI SZÁMOK AZ OKTATÁSRÓL

Az oktatásban megszerezhető tudásról és képességekről szóló kutatási beszámoló először 2010-ben jelent meg, Bostonban, a legújabb, frissített adatokkal és részben új kutatás módszertani számításokkal bővített változatot pedig 2012 áprilisában tették közre. A szerzőpáros arra tett kísérletet, hogy átfogva 1950-től, 60 év adatainak függvényében, többféle változó együttes alkalmazásával, kifejezetten az elvégzett oktatási szint és az oktatásban eltöltött idő, valamint az általános iskolázottság és a különböző oktatási szintek megszerzett képességei között állítson fel statisztikát az oktatás és humán erőforrás kapcsolatáról. A mostani adatgyűjtéseket a két professzor korábbi munkájához képest kiszélesítette 41 ország adataival, köztük 11 volt szovjet utódállammal. A becslések és módszerek tekintetében pontosítottak a szerzők, és több változót is beépítettek, hogy jobb átlagszámítások alapján becsülhessék meg az adatokat.

A tanulmány hat részre tagolható, és végig vezet a Harvard Egyetemen dolgozó Robert J. Barro, és a Koreai egyetemen munkatársa, Jong-Wha Lee munkáján. A statisztikai adatokból készített felmérés 146 ország adatait tartalmazza 1950 és 2010 között, amelyeket nemenként és öt éves in-

tervallumokban állítottak össze – ezen az adaton érzékelhető a munka nagyságrendje.

A bevezető fejezet az emberi tőke fontosságát említi, amelyet a megfelelő oktatáson keresztül lehet elérni, és a gazdaság működtetésének alapvető motorja. A munka világában fontos a szakmai képzettség, és az előrejelző statisztikák alapján a szakmunkások nagy részét a munkaerőpiac képes felszívni a jól fejlett országokban – állítja a tanulmány.

A második fejezet áttekinti az adatok és becslések technikáját. A legtöbb adatforrást az UNESCO és az Eurostat szolgáltatta, a népszámlálási eredményeket figyelembe véve. Az oktatáshoz való hozzáférés szintjét, az oktatási szinteknek megfelelően, hat kategóriára osztották. Az adatok táblázatba foglalására öt éves lépcsőket építettek be, 15 éves kortól kezdődően tehát öt évenként nő az oktatásban való részvételi átlagszámítás alapja. Megtudhatjuk például, hogy egy átlagos országban az alacsonyabb végzettségűek halandósága magasabb, mint a magas iskolai végzettségűeké. Részletes számításokon keresztül, matematikai képletekkel igazolják az adatsorok összeállításának alaposságát, ez azonban szinte zavarba ejtően aprólékos, és nagyon mélyreható kutatásmódszertan algebrai ismeretek igényel kiigazodni a képletek között. Minderre annak érdekében van szükség, hogy a tíz évente zajló, népszámlálások közötti időintervallumok hiányzó adatait áthidalják, és viszonylag pontos, de becsült adatok álljanak rendelkezésre. A képletek tökéletesen alátámasztják az adatfelvételek közötti időszakok lehetséges értékeinek megalapozását.

A harmadik rész további megállapításokat tesz az oktatáshoz való hozzáférés és abból levonható következtetések tekintetében. A 146 ország adatai közül 24 fejlett, 122 fejlődő ország található meg, hat régióra osztva. Itt kezdődik néhány érdekes számadat felsorolása és bemutatása a kutatásból. 2010-ben például a 15 éves és e feletti korosztály átlagosan nem egész nyolc évet töltött az iskolapadban, s ez a mutató állandó növekedést jelez a megfigyelt időszakban.

A következő rész más becslésekkel hasonlítja össze a saját adatokat, és állapítja meg a korábbi becslések közötti eltéréseket, majd a szerzők a jövedelem és iskolai végzettség összehasonlításából nyert adatokat elemzik: minél magasabb valakinek a jövedelme, annál többet fektet a saját oktatásába – ez az egyik levonható tanulság.